

Egy levéltári kurzuskötet a Győzelem 70. évében

*„Törvényes” megszállás. A szovjet csapatok Magyarországon
1944–1947 között
(Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta L. Balogh Béni.)
Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2015*

A kötet funkciója és keletkezéstörténete

A tudományos szövegeken pallérozott olvasót minden bizonnyal meglepi – bárhogyan is ítélje meg napjaink szellemi hanyatlásának mértékét –, hogy a II. világháború és következményeinek történetével foglalkozó hivatalos magyar levéltári forráskiadvány nyíltan „belekeveredik” abba az információs háborúba, amely a mai Oroszország története (és persze jelene) körül dül. A tudományos botrány fogalmát kimerítő kötetet, mint kiadó, Mikó Zsuzsanna levéltári főigazgató jegyzi. Neki tudnia kellett, hogy az „információs háború” csúcspontját éppen a náciizmus felett aratott győzelem 70. évfordulójára érte el. Már önmagában az is visszatetsző dolog, hogy a kötetet a nagy nemzetközi ünnep előestéjén, történetesen a holokauszt magyarországi emléknapján mutatta be Romsics Ignác, a nemzet ügyeletes főtörténésze. Mind az előszót, mind a bevezető tanulmányt a kötet szerkesztője, L. Balogh Béni (továbbiakban: L. B. B.), a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának főosztályvezető-helyettesi rangú tudományos titkára írta. Már a mű címe is félreérthető, s a kiadvány propagandajellegét domborítja ki, hiszen megkérdőjelezi a Vörös Hadsereg felszabadító harcainak „törvényességét” – félrevezetve az olvasót mindjárt a legelején. A cím által sugalmazott történelemkép olyan látszatot kelt, mintha a dokumentumokat eleve egyoldalúan, tendenciózus módon válogatták volna össze. A szerző-szerkesztő egyszerűen nem értette meg, hogy a Szovjetunió és szövetségeseinek antifasiszta felszabadító háborúja minden humanista elkötelezettségű ember számára – *igaz ügy volt*, amelytől egyértelműen meg kell különböztetni, persze nem elhallgatni (!) a felszabadítást végrehajtó hadseregek katonáinak bűncselekményeit.

A megszállás törvényességének címbeli, „finom” megkérdőjelezése egyébként ellentmond a szerző bevezetőjében leírtaknak: „Magyarország 1944–1947 között nemzetközi jogi értelemben is megszállt állam volt”. De a kötet 90. dokumentuma 1947. december 30-áról maga is utal a törvényesség hátterére, noha annak elemzésével L. B. B. adós maradt: „G. M. Puskin, a Szovjetunió magyarországi követének átíratva Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes-államminiszternek a szovjet hadsereg Magyarországról való kivonásáról [...] A szovjet kormány megbízásából van szerencsém Önnek közölni, hogy a szovjet hadsereg részlegeinek Magyarországról az 1947. év folyamán történt kivonásának eredményeképpen, f. év december hó 14-én Magyarország területén csak olyan szovjet katonai egységek maradtak, amelyek az ausztriai szovjet megszállási zónával kapcsolatos közlekedési vonalak fenntartására szükségesek, amint azt a Magyarországgal kötött békeszerződés 22. cikke előírja.”¹

Ennek tükrében a címbeli idézőjelek azt a látszatot keltik, mintha a szerkesztő egy prekonceptcionális olvasatot kívánna adni a nagy munkával összegyűjtött dokumentumoknak. A kötetben szereplő 225 dokumentum kiválogatása azonban jóval kiegyensúlyozottabb, mint amire az olvasó a cím és a bevezető nyomán számíthat. A III. és IV. fejezetben a lakossággal való érintkezés, az atrocitások, a gazdasági károkozás, a rekvirálások kevésbé kutatott témái előtt nyílnak út. Az első két fejezetben szerepel a szovjet csapatok bejövetele, első intézkedéseik; a II. fejezetben található a szovjeteknek a magyar hatóságokkal való kapcsolatait; a közigazgatás megszervezésére, illetve működésére vonatkozó források különösen fontosak a helyreállítás érdekében tett szovjet intézkedések feltárása tekintetében. Igen érdekes a szovjet katonák mindennapi életére vonatkozó V. fejezet, amelyben azonban csupán 7 forrás található. A közzétett közigazgatási dokumentumok jelentős részben a különböző szovjet szervekhez írt kérések, kérdések vagy panaszok, de néhány kivételtől eltekintve (pl. 51., 74., 76., 80., 150., 173., 174. sz. dokumentumok), nem találhatjuk meg a szovjet válaszokat, miként sajnálatos szerkesztői hiba az is, hogy nem találunk információkat azokról a szervekről, intézményekről sem, amelyekben a források keletkeztek.

Maga az *Előszó* – akárcsak a cím – szintén, finoman fogalmazva, lóditással kezdődik: L. B. B., aki a Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményeinek összefogásával készült dokumentumkötetről tájékoztat, az *Előszó* első mondatában azzal dicsekszik, hogy „A Magyar Nemzeti Levéltár vezetősége határozta el a dokumentumkötet kiadását.” Ezzel az állítással a szerző két legyet üt egy csapásra. Sikeresen elhallgatja a kötet valódi keletkezéstörténetét, s ezzel összefüggésben megjelenésének és finanszírozásának *felülről* történt mozgatását. Vagyis nem derül fény az egész vállalkozás kormány szintű aspektusára és inspirációira, noha a levéltárosi szakmában ezzel gyakorlatilag mindenki

tisztában volt, akit a dolog érdekelt. Valójában egy ilyen kötet megjelenésének szükségességét a „szakmában” – ne tűnjön dicsekvésnek – dokumentálhatóan először magam fogalmaztam meg. annak a vihart kavart kötetünk bevezető tanulmányában, amelyet L. B. B. „elfelejtett” megidézni. E kötetre, úgy mellékesen, egy lábjegyzetben tesz utalást (bár a kötet címét – apróság – nem sikerült helyesen leírnia).² Javaslatom akkoriban így szólt: „a Vörös Hadsereg magyarországi szerepéről is teljes és tárgyilagos – dokumentumokra épülő – képet kell felrajzolnunk, beleértve természetesen az elkövetett bűncselekményeket is. Jelen könyvünk e feladat előfeltételeként is szolgálhat.”³

2013. március 5-én, könyvünk bemutatóján, egyébként Mikó Zsuzsanna kint ült a kötetet bemutatók asztalánál, az oroszországi levéltári ügyek legfelső vezetőinek társaságában. A főigazgató asszony szintén tudja, hogy ott is felmerült már egy, a magyarországi eseményeket tükröző kötet megjelentetésének lehetősége. Mégpedig Gyenes Ádám, a l'Harmattan Kiadó igazgatója részéről, aki mint kötetünk kiadója, másnap vagy harmadnap telefonon jelentkezett Mikó Zsuzsannánál, majd személyesen is találkoztak és beszéltek arról, hogy a l'Harmattan hajlandó lenne egy ilyen kötetet kiadni, mivel az orosz levéltári vezetők nem zárkóztak el a szovjet katonák bűncselekményeivel kapcsolatos levéltári peranyagok jövőbeni magyarországi kiadásától. (Erről magam is beszéltem Hrisztoforov tábornokkal, az FSZB Levéltár vezetőjével.)

Az a körülmény, hogy az L. B. B. által szerkesztett, széles hazai „levéltári összefogásból” született könyv a mi könyvünkre, a magyar megszálló csapatok szovjet földön elkövetett rémtetteire adott válaszként született, egyértelműen dokumentálható a 2013. március 20-án 10 órakor (Budapest, Hess András tér 5. fsz. 100. terem) megtartott megyei levéltárigazgatói értekezleten felvett jegyzőkönyv tanúsága alapján is.⁴ Ha valakinek még ezek után is kétségei lennének azzal kapcsolatban, hogy politikailag megrendelt kötetről van szó, azokat elhessegeti az az „Emlékeztető”, amely a 2013. július 4-i megyei levéltárigazgatói értekezleten készült, s amely tartalmazza a „miniszter úrnak” a kötet költségeivel kapcsolatban küldött információkat. Sőt, Rácz György főigazgató-helyettes vezetésével egyenesen beszámoló készült az addig elvégzett munkálatokról.⁵ Szomorú történet, nem csoda, ha mindettől L. B. B. a kötet erkölcsi arculatát meg akarta óvni.

Úgy látszik, ez a feltételrendszer határozta meg a kötet és mindenekelőtt az előszó megdöbbenően szakszerűtlen jellegét, amelyet minden túlzás nélkül, ismervé a magyar levéltári kutatás és kiadás múltját, jeles szakmai tradícióját, „árulásnak” is nevezhetnénk. Nyilván levéltárosok feladata lesz a kötet szakmai bírálata, én csak néhány olyan momentumra hívom fel a figyelmet, amelyeket levéltárosok és történészek egész sora részben felvetett már a kötet előzetes, úgymond, szakmai vitáján. A rengeteg kritikától, megjegyzéstől a szerkesztő és előszó-

író nem rettent meg, egyszerűen negligálta a kritikai megfontolások többségét. Bármennyire is hihetetlennek tetszik, de teljes egészében hiányzik a dokumentumok „történeti kontextusba” helyezése. Nem talált a könyv kiadója egyetlen levéltárost, egyetlen történészt sem szerte e hazában, aki az 1944–47-es időszak magyarországi fejleményeinek szakértője lett volna? Legalább tanácsadóként felkérhetett volna bárkit a tekintélyesebb szakemberek közül (csak hirtelen felsorolás: Baráth Magdolna – jól tud oroszul is! –, Feitl István, Földes György, Gyarmati György, Izsák Lajos, Ólmosi Zoltán, Pritz Pál, Rainer M. János, Ständeisky Éva, Vida István..., és akkor a nem Budapesten dolgozó kollégákat még csak meg sem említettem).

Mindennek ellenére is meglepő, szinte hihetetlen, hogy a dokumentumokat, pontosabban azok keletkezéstörténetét és „terminológiáját” magyarázó „belső lábjegyzetek” egész egyszerűen hiányoznak. Az ország 19 megyéjében a kötetben dolgozó több tucat levéltáros munkájának egy fontos részét L. B. B. egyszerűen negligálta. A szerző bevezető tanulmányában sem magyarázza meg a dokumentumok keletkezéstörténeti specifikumait, feltáratlan marad a dokumentumok közötti összefüggésrendszer, nem esik szó az egyes levéltárakban e tárgyban eddig elvégzett munkálatokról. A megelőző sok évtized komolyan vétele is számon kérhető, hiszen a terjedős historiográfiai „merengés” nem szolgáltat semmilyen komoly anyagot az ideológiai besoroláson kívül. Nem derül ki egy-egy dokumentumról, hogy miért fontos, mennyiben tipikus. A bevezető tanulmány, amelynek terjedelme a dokumentumok terjedelmének több mint 10 százalékát teszi ki, képtelen a forráskritika és forrásértelmezés alapvető kereteit felvázolni. E tanulmány durván tendenciózus, nem is törekszik az objektivitásra. Mindennek fényében olyasmi, hogy az orosz szavak átírása magyarra megoldatlan maradt, jelentéktelen apróságnak számít. Komoly pozitívum viszont, hogy gondos magyar és angol nyelvű iratjegyzék szerepel a kötet végén, bár hiányzik a dokumentumok keletkezésének háttérét adó események legalább vázlatos felvillantása és a fontosabb események legalább említésszerű felsorolása a mellékletben.

L. B. B. kirándul a Szovjetunió történetébe – és eltéved benne. A „preventív háborútól” Magyarország „szovjetizálásáig” – vissza a hidegháborús történetkoncepciókhoz?

Mindezek helyett L. B. B. hirtelenjében felcsapott „szovjetológiai” szakembernek (orosz nyelvtudás s minden előzetes „szovjetológiai” kiképzés nélkül!), és rittyentett egy több mint 50 oldalas tanulmányt, jórészt a Vörös Hadsereg és a Szovjetunió történetéről, főképpen a II. világháború periódusában. Mindeközben – akarva-akaratlan – éppen maga a dokumentumkötet is felhívja a figyelmet arra, hogy mennyire

hiányzik a hazai historiográfiából a Vörös Hadsereg magyarországi tartózkodásának története. Ám erről L. B. B. bevezető tanulmányában *in concreto* nem is igen esik szó; úgyszólván semmit sem tudunk meg a felszabadító csapatok hadrendjéről, belső törvényeiről, a hazánkban állomásozó szovjet csapatok létszámáról, nemzetiségi összetételéről, a kapott és alapvetően fontos parancsokról, útmutatásokról, a szovjet megszállás rendszeréről, szervezetről, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság és a szovjet katonai haderő közötti kapcsolatokról. De semmit sem tudunk meg a dokumentumokban több alkalommal is megemlített román és bolgár alakulatokról sem. L. B. B. elintézi a problémát néhány visszaemlékezés egy-egy elemének pár soros felidézésével – mondjuk meg, rendkívül egyoldalú, közhelyes, sematikus ábrázolás vonzásában: a „barbár ázsiai orosz hordák” állnak szemben a snájdig, civilizált, fogat mosó Wehrmacht-katonákkal.⁶

De hogyan is lehetne másképpen, hiszen a szerző a tanulmányban a Vörös Hadsereg történetének „alapl műveként” Gosztonyi Péter könyvét említi (isten őrizzen, hogy G. P. rossz hírért keltsen, hiszen annak idején nem egyszer barátilag elbeszélgettünk a lakásomon is a szovjet történelem kutatandó kérdéseiről), noha akkor még hiányoztak az alapvető orosz források, de az idős történész a nyelvi problémákkal már nem tudott megbirkózni. Gosztonyi Péter e tárgyú munkája tehát már a 90-es évek elején sem volt korszerű munka. A szerző munkáját ugyancsak a „torzító tükör” irányába viszi az a körülmény, hogy a hetvenes évek csokoládét és kenyeret osztogató vöröskatonája helyébe a lerongyolódott, fosztogató katona sémáját állítja, aki megerőszkolja a nőket, gyilkol és rabol. Így aztán még azt is elfelejti megemlíteni, hogy Magyarország felszabadításában közel 200 000 szovjet katona esett el. Az viszont már megdöbbentő epizód a hazai történetírás történetében, hogy L. B. B.-nek 22 évvel Gosztonyi után sem aggályos az, hogy a szovjet történelmet, a Vörös Hadsereg „történetét” úgyszólván szovjet források nélkül tárja elénk. Fennmarad a kérdés: ennyire kedvezőtlen feltételek közepette L. B. B. miért vághatta bele fejszéjét ilyen nagy fába éppen e kormányérdeklődést és támogatást kiváltó dokumentumkötet kapcsán.

Az ember azt hihetné, hogy a szerző-szerkesztő legfőbb törekvése, hogy a szovjet megszállási politika főbb elemeit, motívumait, következményeit, nemzetközi összefüggéseit feltárja. Ám ehelyett L. B. B. szerfőlött hosszú kirándulást tett a szovjet történelem zezugos útjain, és persze eltévedt annak számára ismeretlen labirintusaiban, mivel a legfőbb útjelzőket sem ismerte fel a sokféle útelágazás mentén. Nyilvánvaló, hogy a sok feladattal egyetlen tanulmányban megbirkózni a témában jártas szerzőnek sem sikerülhet, hát még L. B. B.-nek, aki kellő világossággal még új kutatási területének kereteit sem volt képes tisztázni.

A terjedelmi korlátok okán a felmerülő anomáliák közül csupán néhányat említek meg, hogy az olvasó előtt világos formában kirajzolódjon

L. B. B. prekonceptiója, amely a publikált dokumentumok „helyes olvasatát”, az új „kánont” szeretné meghatározni.

Szerzőnknek rendkívüli nehézséget okoz a világos állásfoglalás a II. világháború kitörésének körülményeit és a náci Németország Szovjetunió elleni háborúját illetően. Noha semmilyen új forrásra nem hivatkozik, úgy tesz, mintha valamiféle „korszerű” történelmi koncepcióhoz jutna. Valójában a hidegháború időszakának legfagyosabb periódusában keletkezett koncepciókat újítja fel, amelyek Magyarországra csak a rendszerváltás után érkeztek el. Főképpen Ungváry Krisztián tett sokat ezek hazai meghonosítása érdekében. L. B. B. tulajdonképpen nem is tesz mást, mint „alkalmazza”, némely vonatkozásban felvizezi, más vonatkozásban felcukrozza Ungváry Krisztiánnak a szovjet történelemre vonatkozó – sokszor megbírált –, politikailag motivált koncepcióját.⁷ Szerzőnk egyszerre három – jóindulattal fogalmazva – téves történelmi elgondolást vesz át elődeitől, és azt is „lebutított” formában teszi magáévá. Eszerint Sztálin 1939 augusztusában hirtelenjében visszatért valamely – egyáltalán nem konkretizált – „világforradalmi” nézőponthoz, mely misztikus koncepciót egy meghamisított dokumentummal szoktak alátámasztani (Sztálinnak egy soha el nem hangzott beszédével egy soha meg nem tartott politikai bizottsági ülésen). E háttérről L. B. B. láthatólag nem tud, mivel eszébe sem jutott, hogy elolvassa és idézze Sz. Bíró Zoltán vagy Székely Gábor cikkét, akik bemutatták e „sztálini dokumentum” – egyébként igen rosszul sikerült – falszifikációjának történetét.⁸ A dokumentumra azért volt szükség, hogy a szovjet–német megneemtámadási egyezmény – ugyancsak bántóan egyoldalú és leegyszerűsítő – interpretálásával a háború kirobbanásáért a felelősség jó részét Hitler és a nyugati hatalmak vezetőinek válláról (lásd a Müncheni Egyezmény és a megbékéltetési politika történetét!) át lehessen pakolni Sztálinéra és a Szovjetunióéra. Ugyancsak Ungváry ihlette L. B. B. gondolkodását, amikor a náci támadást a Szovjetunió ellen a goebbelsi propagandának megfelelően értékeli, azaz a „preventív háború” szellemében. Jellemző, hogy e koncepció, amely a Szuvorov álnéven író titkosszolgálati ügynöknek, a szovjet elhárítás katonájának, illetve katonaszökevényének könyve alapján híresült el világszerte a 80-as évek végén, a 90-es évek legelején, de viszonylag későn érkezett meg hazánkba, amikor már propagandaereje lecsengett. Akik e koncepció felmelegítésével foglalkoztak, sohasem találtak egyetlen olyan dokumentumot sem, amely akárcsak a fantázia szintjén felvetette volna a szovjet politikai vezetők körében a náci Németország megtámadását, pedig Sztálin archívuma is már sok éve szabadon kutatható. Az orosz-szovjet levéltári forrásokból éppen az derül ki, hogy a lengyel és balti hatalmi elitiek még 1939-ben is a Szovjetuniót, nem pedig a náci Németországot tartották első számú ellenségnek.⁹ Hogyan is jutott volna a szovjet vezetők eszébe egyedül háborúzni a náci Németország ellen, amely az európai erőforrások

igen jelentős mennyiségével rendelkezett már a háború kitörésének periódusában? L. B. B. persze nem tölem hallja először ezt a kritikát, hiszen a kötet előzetes vitájában példának okáért Földes György, akinek L. B. B. kétszer is köszönetet mond előszavában, a maga kritikai reflexiójában felhívta L. B. B. figyelmét arra, hogy engedményeket tesz a délibábos történetírásnak: „Sajnálom, hogy az anyagodban előtérbe állítod azt a feltételezést, miszerint a Szovjetunió meg akarta támadni Európát ebben az időszakban. Ezt a szándékot nem bizonyítja az, hogy a szovjet vezérkarban támadási tervekét készítették egy esetleges háború esetére. Ugyanúgy nem bizonyíték Kassa esetleges bombázása sem. Kifejezetten nem szerencsés ez az utóbbi azért sem, mert némileg ellenpontozza azokat a hibás döntéseket, amelyeket a magyar politikai elit hozott a második világháború során.” L. B. B. koncepciója azonban megnyerte Romsics Ignác akadémikus tetszését, aki a könyvbemutatón, felvillanyozódva a bevezető tanulmánytól – a maga nagyvonalú, gondoskodó támogatására jellemzően – az újsütetű szovjetológus számára, szép gesztussal, kilátásba helyezte egy jövőbeni habilitációs előadás lehetőségét is.

Szerzőnk a Szovjetunió kelet-európai törekvéseivel kapcsolatban is bemutat álláspontokat. Ám azok, akik „új dokumentumokra” hivatkoznak (időközben történt egy és más, például megnyíltak a szovjet levéltárak), és ezek alapján azt állítják, hogy Magyarország „szovjetizálása” (értsd: államszocialista fordulata) csak 1947 nyarán dőlt el a szovjet vezetők számára is (egyébként e szerzők közé tartozik jelen sorok írója is), nem jól látják a dolgot. Mint L. B. B. szerényen fogalmaz: „Megítélésünk szerint Sztálin végső célja – ha erre Magyarország esetében nem is voltak kész tervei (sic!) – minden bizonnyal már kezdetől fogva a Vörös Hadsereg által megszállt európai országok (igaz, egymástól eltérő ütemű) szovjetizálása volt”.¹⁰ Az ilyen megállapítások azért fontosak, mert a szerző koncepciójába ezek illeszkednek, nem pedig a dokumentumokkal alátámasztható érvelés. Magyarán, nem is érdemes belemenni a vitába, hiszen „minden bizonnyal” csak azoknak lehet igazuk, akik ugyan a tárgyban semmiféle „perdöntő” szovjet dokumentummal nem rendelkeznek, viszont erősítik L. B. B. pozícióját. Mi, naiv emberek meg azt gondoltuk, hogy az efféle történetírásnak már régen befellegzett. Ami mindennél érdekesebb, hogy magában a kötetben közölt források sem támasztják alá az L. B. B. által hivatkozott történészek (mindenekelőtt megint Ungváry vagy Romsics) álláspontját. Viccesnek hathat, de magában az itt recenzált dokumentumkötetben található dokumentumok, illetve az L. B. B. koncepcióját támogató dokumentumok *hiánya* is éppen azt tükrözi, hogy a helyi szovjetparancsnokságok *ad hoc* módon cselekedtek 1944–45-ben, s nem valamiféle szovjetizációs terv alapján avatkoztak be a magyar közizgazgatás újjáépítésébe.¹¹

L. B. B. a Vörös Hadsereg katonáit is inkább a horthysta elit szemüvegén keresztül nézte, s nem volt képes – az óriási, részben már publikált forrásanyag ellenére sem – legalább kicsit gazdagabb képet festeni a magyar társadalom alsó csoportjainak, osztályainak beállítódásáról. Bevezetőjéből érdemben nem derült ki, hogy a bevonuló Vörös Hadsereg mind kulturális, mind nemzetiségi értelemben sokféle katonából tevődött össze. Harcoltak itt hatosztályos ázsiai katonák, egyetemet végzett értelmiségiek, munkások és parasztok, alkalmazottak és hivatásos katonák, mérnökök és tanárok, utászok és bányászok, oroszok és ukránok, beloruszok és zsidók, grúzok és örmények, tatárok és csecsenek... A kötet azonban inkább csak a megszédült, bűnöző katonák tetteire világít rá, valódi történelmi teljesítményük, Európa felszabadítása mint ügy elsikkad a bűnök között. Ez volna mifelénk a tárgyszerűség... L. B. B. azt a történelemszemléletet képviseli, amely Magyarország megszállását-felszabadítását alapjában egyfajta *sérelemként* éli meg. Ez ma a *mainstream*, az uralkodó nézőpont. Isten őrizze, hogy L. B. B. megsértődjön, de sajnós, híján van nagyvonalú történelmi nézőpontnak, empatikus magatartásnak. L. B. B. egész egyszerűen elfelejtette tisztázni, hogy miképpen, milyen történelmi tapasztalatok birtokában kerültek Magyarországra a szovjet hadsereg katonái. Megdöbbenő, de a szovjet katonák által elkövetett bűncselekményeket nem veti egybe a magyar megszálló csapatoknak a Wehrmachtal és az SS-szel, valamint a román, az olasz és a finn megszálló csapatokkal, az ukrán policájokkal vagy banderistákkal szövetségben megvalósított jó háromévnnyi rémuralmával. Ez több mint hiba egy tapasztalt kutató részéről: éppen a tárgyilagosság – vagy annak legalább a látszata – fenntartása érdekében. Tisztáznia kellett volna pár sorban, hogy ellentétben a magyar megszálló csapatokkal, a szovjet katonák nem gyilkoltak meg több mint kétszázezer békés civil állampolgárt Magyarországon, nem gyújtottak fel több száz falut, nem égettek el csűrökben, templomokban sok ezer embert elevenen, nem vettek részt a zsidók tömeges fizikai megsemmisítésében, nem szerveztek kuplerájokat, s a megerőszkolt nőket nem lötték agyon. A szovjet csapatok – eltérően a nyugati szövetségeseektől, akik Drezda, Hamburg, Lipcse és több más település szőnyegbombázásaival nemcsak városokat, falvakat söpörtek el a föld felszínéről, de emberek százezreit pusztították el gyújtóbombákkal – nem hajtottak végre terrorbombázásokat a civil lakosság ellen. Továbbá a náci és szövetséges megszálló csapatokkal ellentétben a Vörös Hadsereg, a Szovjetunió nem semmisítette meg a magyar államiséget, és nem hajtotta rabszolgaságba a civil lakoséget. Igen furcsa, hogy 2015-ben éppen egy ilyen kötet kapcsán kell leírni azt az evidenciát, ami hiányzik L. B. B. bevezető tanulmányából: a szerkesztő úgyszólván

nem reflektál a Vörös Hadsereg felszabadító szerepére, a vészkorszak üldözötteinek megmentésére, a német megszállás felszámolására és a nyilas rendszer leverésére. Ugyancsak a dokumentumok történeti kontextualizálása érdekében lett volna fontos, hogy L. B. B. rámutasson: a régi horthysta hatalmi elit – beleértve és mindenekelett a főtisztikar – teljes egészében diszkreditálta magát mind a magyar nép, mind a szövetséges hatalmak szemében. A Horthy-rendszer közel egymillió magyar háborús áldozatához hozzátevődik a magyar csapatok által legyilkolt minimum 200 ezer szovjet áldozat (civilék és hadifoglyok!), ami akkor még élénken élt az emberek emlékezetében.

L. B. B. historiográfiai visszatekintésében egyes történészeket egy-egy kiragadott megállapításuk alapján kioszt-beoszt, leszól és minősít, így például a korszak legjelentősebb marxista történészét, Ránki Györgyöt, aki 1971-ben a horthysta Magyarországot Hitler utolsó csatlósának nevezte. L. B. B. ügyet sem vetett arra, hogy a későbbiekben Ránki György miképpen differenciálta és gazdagította álláspontját és a magyar történetírás egészét. Egyébként az „utolsó csatlós”-fogalom nem is olyan valóságtól elrugaszkodott meghatározás, ha arra gondolunk, hogy magyar csapatok még 1945-ben is – német területen – harcban álltak a Vörös Hadsereggel.

L. B. B. azt sem ábrázolja, noha a magyar megszálló csapatok dokumentumaiban van erről anyag, hogy már nem harcoló szovjet katonákat is gyilkoltak meg országunk számos pontján.¹² L. B. B. azt sem észrevételezte, hogy fejlebbvalóik a magyar katonákat a békés szovjet lakosság ellen elkövetett tömeges bűncselekményekért – dokumentálhatóan – egyetlen esetben sem büntették meg, míg a szovjet katonák elleni bűnperek iratai igen nagy számban találhatóak a moszkvai levéltárakban, ahol L. B. B.-nek is érdemes lett volna kutatnia, vagy oroszul tudó kollégákat oda kiküldeni.

A szerkesztői koncepcióban és felfogásban a magyar kormányzó elit és államhatalom csupán passzív, elszenvető alanyként jelenik meg mind 1944-45 előtt, mind ezt követően. Míg L. B. B. az 1939 és 1941 közötti periódusban a szovjet „expanzív külpolitika” tételét kívánta megalapozni, nem vizsgálta meg hasonló részletességgel a magyar külpolitika botladozásait, amelyek a Szovjetunió – Hitler kérése nélküli – igazolhatatlan megtámadásához vezettek 1941 júniusában. L. B. B. nem érzékeli, hogy a magyar hatalmi elit, Horthyval az élen – szemben a többi csatlós állam vezetőjével – csak 1944 szeptemberében vette fel a kapcsolatot a szovjetekkel, amikor Románia már átállt a szovjet oldalra. Az is figyelmen kívül maradt, amit persze szintén a magyar nemzetnek kellett megszenvednie, hogy a Horthy-rendszer politikusainak, közhivatalnokainak, katonai vezetőinek jelentős hányada pozíciót vállalt a nyilas éra alatt is, ami a fentebb említett teljes erkölcsi és politikai pusztulást elkerülhetetlenné tette; még a szovjetek is csak menet közben jöttek rá, hogy a magyar politikai elit teljes

újraformálása elkerülhetetlen. Mintha L. B. B. nem ismerné sem Pritz Pál, sem Juhász Gyula munkásságát, jóllehet terjengős historiográfiai eszme-futtatásokba is belebocsátkozik. A historiográfiai áttekintés egyik sajnálatos hiánya, hogy még csak nem is utal Bálint József igen fontos dokumentumkötetére, amely a horthysta elit felelősségét mutatja meg Magyarország alapjában német érdekű kifosztásában 1944–45-ben.¹³

Miközben – igen helyesen – fény derül arra, hogy az ország területén tartózkodó szovjet hadsereg ellátása jelentős erőforrásokat vont el a magyar lakosságtól, homályban marad, hogy a Vörös Hadsereg egységei is közreműködtek a közellátás megszervezésében, a helyreállítási munkálatokban, a lakosság ellátásában, ami pedig a kötetben szereplő dokumentumokból is tükröződik.¹⁴ Sőt, tükröződik az is, hogy a magyar kommunista vezetők milyen határozottan szálltak síkra a magyar nemzeti érdekek védelmében,¹⁵ ami mellett L. B. B. a tárgyilagosság kedvéért gyakorlatilag szóltanul elmegey. Viszont hosszan filozofál a sztálinizmus büntetteiről, miközben arról nem esik szó, hogy a Vörös Hadsereg katonái több esetben is megakadályozták a békés lakosság ellen irányuló különböző bűncselekményeket. Így például 1944 őszén a Vörös Hadsereg egységei állították le a *Maniu-gárda* tagjainak az észak-erdélyi magyar lakosság körében elkövetett fosztogatásait és gyilkosságait.¹⁶

Távol áll tőlem mindenfajta kioktatás, ám mégis csak meg kell jegeyzni: L. B. B. egyáltalán nem érti, hogy a „defaszizálás” nemzetközileg is „előírt” feladatait a Vörös Hadsereg nélkül Magyarországon nem lehetett végrehajtani. Márpedig ennek megértése nélkül nincsen történeti kontextualizálás. Egyáltalán, L. B. B. fel sem veti a felelősség kérdését: nincs világos megfogalmazása a horthysta hatalmi elit s személyesen Horthy Miklós normális ésszel alig felfogható történelmi bűneinek. L. B. B. nyilván nem tőlem tudja meg, hogy a Vörös Hadsereg-re nemcsak mint a sztálinista viszonyok meghonosítójára kell tekinteni, hanem mint katalizátorra is abban a folyamatban, amelyben Magyarországon végre földet osztottak, felszámolták a születési és más feudális természetű előjogokat, az egyházi nagybirtokot, az oktatáshoz és a kulturális javakhoz fűződő kiváltságokat, nem is szólva az ismert mértékű szociális kirekesztés és egyenlőtlenségek azonnali mérsékléséről. Pedig mindezeknek a tényezőknak a hangsúlyozása világosabb kontúrokat tesz lehetővé a felszabadítás/megszállás kérdésében is.

Helyesen domborítja ki a szerző, hogy a szovjet katonák által elkövetett nemi erőszaktevések története, ha nem is a közbeszédben, de a történetírásban sokáig teljesen elhallgatott tematika volt. Ám tanulmányában a kérdésnél elidőzve megint csak elmulasztja a nemzetközi összevetést, és így olyan benyomás keletkezik, mintha csak a szovjet katonák követtek volna el tömeges erőszakot. Fentebb már utaltam a német és a magyar megszálló csapatok rémtetteire, de valamiféle szégyenlőség miatt L. B. B. még arra sem utal, hogy a

német tudományos irodalom előbbre tart e vonatkozásban (is), mint a magyar, ahol a témával foglalkozó kutatók főképpen „extrapolálnak”, „találgatnak”, „ál-dokumentumfilmeket” készítenek a komoly megközelítések helyett. Pedig egy újabb terjedelmes német szakmunka egyértelműsíti, hogy a háborús nemi erőszaktevések régebbi adatai határozottan ruszofób, szovjetofób végkövetkeztetéseket rejtenek magukban. Miriam Gebhardt kutatása megmutatta a mai helyzet abszurd természetét: számításai szerint körülbelül 860 ezerre tehető azoknak a német nőknek a száma, akik nemi erőszak áldozatai lettek egész Németországban, miközben a régebbi irodalom becslései alapján ebből a szovjet katonák 1,1 millió nőt erőszakoltak meg, ami önmagában is a helyzet morbid és abszurd voltát tükrözi.¹⁷

A német szerző módszeresen bemutatja az amerikai, brit és francia katonák által százezres nagyságrendben végrehajtott, tömeges nemi erőszak történetét. Az a mítosz, hogy az amerikai katonák udvarlással és nylonharisnyával „hódították meg” a nőket, immár valóban átadható a bugyuta legendák világának. Hogy a német területen elkövetett nemi erőszakcselekmények mintegy egyharmadát a nyugati hadseregek katonái követték el, csak annyit jelent, de annyit feltétlenül, hogy az „erőszakoló, barbár-szovjet” és a „jóindulatúan erőszakoló nyugati” katonára mitikus szembeállítás nem több politikailag motivált rasszizmusnál: egyértelművé vált, hogy a ruszofób történetszemlélet az adott összefüggésben sem igazolja vissza a tárgyszerű történeti elemzés.

L. B. B. előszavában a hadifogolykérdésbe is belekapott, ami valóban jelentős problémakör. Felidézte annak egy-két aspektusát néhány munka alapján, ám vizsgálódásai nyomán valójában semmilyen határozott tudásra sem tehetünk szert, hacsak azt nem nevezzük tudásnak, hogy szerzőnk mindig megmondja, ki, melyik történész képviseli a helyes álláspontot, s kivel szemben kell óvatosnak lenni – akárcsak egy régi „tudsocos” tankönyvben –, hogy a diák el ne tévedjen. Illusztrálva a problémát: L. B. B. idézte például Stark Tamást, „a kérdés egyik legszakavatottabb kutatóját”, aki szerint: „a kényszermunkások beszerzésének szándéka mellett az elhurcolások hátterében ott volt a kollektív büntetés és etnikai tisztogatás szándéka is”. Ezt az állítást bizonyítani nem is kell, hiszen *poeta dixit*... Ez sem fontos e tárgyban, hogy a szovjetek százezer számra engedtek el Magyarországon hadifoglyokat – etnikai megfontolások nélkül –, mert betegek, sebesültek, munkaképtelenek voltak, s ezért „pótolták” az „elvesztett” munkaerőt újabb tömegek elfogásával, akiket szovjet táborokba vittek helyreállítási munkák elvégzésére. Ugyancsak Starkra hivatkozva írja a szerző: „A korabeli Magyarország területéről 600–700 000 ember került szovjet hadifogságba, akik közül a civilként elhurcoltak száma, az erdélyiek és felvidékiek nélkül, 150–200 ezerre tehető.” Ám van másféle kutatás is, Varga Éva Mária nagy munkája (igaz, ő tud oroszul!); ő az orosz (szovjet) levéltári adatokra támaszkodik, amelyek ritka pedantériával

tartották nyilván a munkaerőt, amelyet felhasználtak a nácik és szövetségeseik által elkövetett pusztítások következtében szükségessé vált újjáépítési munkálatok során. Erről L. B. B. így számol be: „Korom Mihály korábbi számításait elfogadva, Varga a Magyarország jelenlegi területéről szovjet fogságba esett polgári személyek számát mintegy 100–110 ezer főre tette.”¹⁸ Nyilvánvaló az adatok közötti igen jelentős különbség. De semmi elemzés, semmit nem tudunk meg semmiről, csak annyit, hogy a „szakavatott” szerző finoman elhatárolódott az alacsonyabb számokat hozó, noha a szovjet hadifogolytáborok konkrét adatait, forrásait használó szerzőtől, aki egyedüli magyar történészként tekintette át ezeket a forrásokat, és járult hozzá jelentős forráscsoportok közléséhez magyar nyelven.¹⁹ Ezzel a hadifogolyügyben L. B. B. csak tovább növelte a káoszt, ahelyett, hogy világosabb képet festett volna.

L. B. B. megpendíti a hazai németek kitelepítésének bonyolult kérdését is, ami nem véletlen, hiszen a kormány éppen ebben az évben, a győzelem 70. évében (mikor máskor?) ezt kiemelt kérdéskörre nemesítette, egyenesen kormánybizottságot hozott létre a megemlékezések helyes lebonyolítása érdekében. A szerkesztő-szerző a szovjet hadsereg tevékenységével kapcsolatban visszatérően reflektál a magyarországi németességgel szemben elkövetett atrocitásokra, jogtíró lépésekre, miközben arról hallgat, hogy a magyar politikai élet jelentős része a német nemzetiségű népszerű kitelepítésének gondolatát támogatta, sőt az Ideiglenes Nemzetgyűlés pártjai több tekintetben ösztönzői is voltak e lépéseknek.

Ha a szerkesztő-szerző úgy gondolta, hogy a sok levéltáros közös munkájának eredményét egy ilyesfajta prekoncepciózus, kiegyensúlyozatlan, egyoldalú olvasatba tömörítheti, súlyosan tévedett. Ma sem mondhat mást egy történész, mint azt, hogy szembe kell menni mindenfajta misztifikációval, korunk olyan szellemi zsákutcáival, mint az „européer” ruszofóbia, a szovjetofóbia, Kelet-Európában pedig különösen is aktuális feladat a mindenfajta nacionalista megszállottságtól, öngazolástól és önsajnálattól független, a tények minél gazdagabb, sokrétűbb világára épülő gondolkodás pozícióinak megerősítése.

Jegyzetek

¹ „Törvényes” megszállás..., 248. o.

² „Törvényes” megszállás ..., 16. o.

³ *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok, 1941–1947.* Budapest, l'Harmattan Kiadó, 2013. 40. o.

⁴ <http://mnl.gov.hu/docstore/2671> „Dr. Mikó Zsuzsanna: Bizonyára mindenki hallott róla a sajtóban, hogy a Krausz Tamás – Varga Éva által összeállított, *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban* c. dokumentumgyűjtemény elég komoly vihart kavart elsősorban a feldolgozás, illetve a forrásokhoz

való hozzáférés módja miatt. Ennek kapcsán felmerült, hogy lehetne csinálni egy dokumentumgyűjteményt a szovjet megszálló csapatok magyarországi tevékenységéről a levéltárak összefogásával, egy közös kutatási projekt keretében. A megyei tagintézmények feladata lenne, hogy gyűjtsék össze a témában fellelhető forrásokat, és javaslataikat küldjék el április 15-ig.”

„Dr. Mikó Zsuzsanna: A tagintézmények a teljes, valamennyi tagintézményt érintő jelentést meg fogják kapni.”

⁵ Uo. „Jelen vannak:

- Dr. Mikó Zsuzsanna - főigazgató
- Gorjánác Rádojka - osztályvezető, EMMI Levéltári Osztály
- Dr. Gyimesi Endre - miniszteri biztos
- Dr. Lőrincz Ágnes - gazdasági igazgató
- Dr. Rácz György - főigazgató-helyettes
- megyei levéltár-igazgatók

Dr. Mikó Zsuzsanna: A szovjet megszálló csapatok magyarországi tevékenységével foglalkozó forrásgyűjteménnyel kapcsolatos kérésnek minden megyei levéltár eleget tett, az anyagok beérkeztek. Rácz György vezetésével készült egy összefoglalás, amelyet a miniszteri biztoson keresztül a miniszter úrnak fog az MNL eljuttatni. Ez tartalmazni fogja a munka során felmerülő költségeket is. Az egyházi levéltárak és az MFLSZ részéről is együttműködési készség mutatkozott a projekttel kapcsolatban. Hamarosan kezdetét veszi az anyagok áttekintése és az érdemi szerkesztési munka. Megköszönte az eddigi együttműködést.”

⁶ A szerkesztő gyakran minden megjegyzés nélkül vesz át a Vörös Hadsereg ráakasztott toposzokat. Romsics Ignác, Ungváry Krisztián és Márai Sándor műveiből vett idézeteket felhasználva, háromszor is megjelenik az „ázsiai” jelző a Vörös Hadsereg vonatkozólag. L. B. B. a szövegben reflektálatlanul hagyta, mit is értenek az „ázsiai” fogalmán, illetve hogy e jelző mennyivel inkább a megszállatottak, távolabbról a nyugati kultúra több száz éves előítéleteiről szól, mint a szovjet hadsereg valódi nemzetiségi összetételéről vagy „mentalitásáról”.

⁷ Az Ungváry és „hívei” nézeteinek bírálatát egy kis kötet foglalja össze, amely „A magyar megszálló csapatok” dokumentumai körül kibontakozott vita terméke: *A magyar megszállás – vajúdo nemzeti önismeret*. Budapest, Szovjet füzetek, XX. Russica Pannonica, 2014. (Lásd Bartha Eszter ismertetését e számunkban, 100–106.)

⁸ Sz. Bíró Z.: Érvék és paktumok. *Élet és irodalom*, LIII. 41. sz. 2009. október 9.; Székely Gábor: Egy vita margójára. *Élet és irodalom*, LIII. 43. sz. 2009. október 22. Ld. még Mitrovits Miklós: A történelem átértelmezése? *Élet és irodalom*. LIII. 39. sz. 2009. szeptember 25.

⁹ Vö.: Krausz Tamás: Viták Magyarországon a német-szovjet megneemtámadási egyezményről. Ki a felelős a háborúért? In: Krausz T.: *Viták kérdések a Szovjetunió és Kelet-Európa XX. századi történetében*. Budapest, Russica Pannonica, 2011. 106-121.o.

¹⁰ „Törvényes megszállás”..., 26.o.

¹¹ A legjelentősebb ilyen incidenst a 144. sz. dokumentum tartalmazza, ahol nemzetgyűlési képviselőket tartóztatnak le a szovjet hatóságok. Jelentős belpolitikai beavatkozást mutat még a 176. sz. dokumentum. Több olyan fontos eseményről is tudunk ezekből az évekből, ahol meghatározó szerepe volt a Vörös Hadseregnek. Így például Rajk László belügyminiszterként a

civil egyesületek jelentős részét az 1946. június 17-i, szovjet katonák ellen elkövetett, máig tisztázatlan merényletre hivatkozva tiltotta be. Vagy P. Kiss Szaléz ügye is szorosan kapcsolódik a szovjet hadsereg belpolitikát formáló szerepéhez. Ezen ügyekre viszont csupán egy forrásban – 80. a), b) dokumentum – találunk utalást, de ebből sem derül ki – illetve a szerkesztő sem jegyzi meg –, hogy milyen következményekkel járt mindez. Ez a körülmény éppen a spontaneitás és nem a tervszerűség jelenlétére utal.

¹² Vö. pl. az 1944. november 24-i Ohatnál (Hajdú-Bihar) elkövetett mézslárlásokat, szovjet katonák holttesteinek megcsonkítását. *A magyar megszálló csapatok...*, 490–492. o.

¹³ Bálint József : *Magyarország nemzeti vagyronvesztése 1941–1947*. Budapest, Agroinform Kiadó, 2014.

¹⁴ A teljesség igénye nélkül lásd erre vonatkozólag a kötetben a 8., 10., 16., 66. sz. dokumentumot.

¹⁵ „Törvényes megszállás”..., lásd pl. a 91. sz. dokumentumot.

¹⁶ A közrend javítására irányuló szovjet intézkedéseket ld. a 8., 45., 77. sz. dokumentumokat.

¹⁷ A német történész egy interjúban az adatokról megjegyezte: „A következőképp jártam el: pontosan tudjuk, hogy mennyi ún. Besatzungskinder (a megszálló nyugati csapatok katonái és német nők gyermekei) élt az NSZK-ban, és tudjuk, hogy közülük közel 5% nemi erőszakból született a háború után. Tehát ezen számokból, ha a 100-as faktort vesszük, akkor meg tudjuk becsülni a megerőszakolások számát. Ha minden századik erőszakból született egy gyermek, akkor legalábbis csak az NSZK-ra tudunk megbízható becslést adni a nemi erőszakok számára vonatkozóan. Ami az NDK-t illeti, ott a sötétben tapogatózunk, és itt úgy segítetttem magamon, hogy egyszerűen megszoroztam kettővel az NSZK-ra kapott számot, és így 860 000-re teszem a megerőszakolt nők számát egész Németországban.” Miriam Gebhardt: *Als die Soldaten kamen. Die Vergewaltigung deutscher Frauen am Ende des Zweiten Weltkriegs*. Berlin, 2015.

¹⁸ Vö.: „Törvényes megszállás”..., 36. o.

¹⁹ Varga Éva Mária: *Magyarok szovjet hadifogságban, 1941–1956. Az oroszországi levéltári források tükrében. Ruzsisztikai Könyvek, XXIII. Ruzsisztikai Központ, 2009.*